

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA WSCHODNIOEUROPEJSKA
INSTYTUT ARCHITEKTURY WNĘTRZ

Sylwia Bogusz

MUROWANE UNICKIE CERKWIE PODKARPACIA

Praca licencjacka

Studia stacjonarne I stopnia

Kierunek Architektura Wnętrz

Praca wykonana pod kierunkiem
dr hab. arch. wn. J. Kubicz profesor PWSW

Przemyśl 2013

ROZDZIAŁ III

Praca projektowa: „Wielokulturowość muzyki - adaptacja cerkwi w Krzywczu”

3.1 Krzywczu - historia miejsca

Miejscowość ta przynależy do województwa podkarpackiego, położona jest przy drodze wojewódzkiej nr 884 Przemyśl - Domaradz, po lewej stronie Sanu.

Pierwsze wzmianki dotyczące wsi Krzywczu pochodzą z 1353 roku i dotyczą podziału wsi Hnatkowice, Krzywczu wzmiankowana jest również w niewielu dokumentach z 1397 roku. Wieś otrzymała prawa miejskie w roku 1398. Pierwsza istniejąca osada umiejscowiona była na terenie, który w przeszłości tworzył wyspę znajdującą się pomiędzy dwiema odnogami Sanu. Teren ten, zwany niegdyś wsią Błońce, w późniejszych latach otoczony był bagniskiem oraz stawami, dlatego też niektórzy uważają że nazwa Krzywczu wywodzi się od starosłowiańskiego słowa „Kri” oznaczającego „podmokły”. Inną historię pochodzenia nazwy podaje Rymut, który uważa iż wywodzi się ona od nazwy osobowej Krzywiec albo Krzywek, zdaniem archeologów tą tezę potwierdza dokument z 1397 roku. Miejscowość w XIV wieku podniesiona została na wyższy oraz suchszy teren, w tym czasie jej właścicielami byli bracia Jan i Szymon, synowie Dzierśława z Brześcia. Następnie w roku 1446 Krzywczu była własnością braci Rafała i Habra. W miejscowości istniał już kościół, dwór obronny oraz młyn znajdowało się w niej również wiele stawów rybnych, barci oraz pól, na których uprawiano zboże i grykę. Jeden z braci w 1486 roku powiększył parafialne uposażenie, najprawdopodobniej z tego okresu pochodzi również herb Krzywczu „Leliwa” – na błękitnym tle znajduje się sześciopromienna złota gwiazda pod nią umiejscowiony jest złoty księżyc. W XVI wieku kiedyż to Małgorzata Krzywiecka wyszła za mąż za Aleksandra Orzechowskiego miasteczko przeszło w ręce rodu Orzechowskich i pozostało w nich do czasu podziału dóbr Krzywczu w roku 1518. Ziemia Krzywiecka w 1620 roku znów zmienia właściciela, a zostaje nim rodzina Ostrowskich.

Herb Krzywczu „Leliwa”

ilustracja 31: <http://bip.ugkrzywcza.pl/?c=mdRejestr-cmPokaz-93-0-306>

Pożar spowodowany najazdem Tatarów w 1624 roku przyczynił się do sprzedaży miasteczka za niewielką cenę Marcinowi z Siecina. W tym samym roku dla umocnienia obronności został wzniesiony zameczek wyposażony w działa, śmigowice oraz miedziane działo. Ze względu na fakt, iż w wyżej wspomnianym pożarze spłonął drewniany kościół dziedzic ufundował również budowę nowego, tym razem murowanego, kościoła który po za funkcją sakralną wchodził w obronny system miejscowości. Po śmierci Marcina Krasickiego w 1631 roku Krzywczę przejął jego bratanek Marcin Konstanty Krasicki, w 1672 roku trafiła w ręce Jerzego Krasickiego, aż w końcu po śmierci Jerzego wróciła w posiadanie rodziny Orzechowskich. W następnym wieku Wolę Krzywiecką nabył Joachim Boznański. W roku 1814 została własnością Józefa Benedykta Pawlikowskiego. Następnie należała do Adama Starzeńskiego, aż w końcu weszła we władanie Bolesława Joczka w 1872 roku. W XIX wieku w Krzywczynie znajdowała się gorzelnia później aż do wieku XX browar, który spłonął w 1911 roku. Przed rokiem 1914 funkcjonował na Sanie prom łączący Krzywczę z Chyrzyną. W 1913 roku właścicielem miejscowości była Maria Bocheńska, natomiast ostatnim lecz

niedoszłym właścicielem miał być Stefan Stroński. Krzywca utraciła prawo miejskie w wyniku reformy administracyjnej.

Na skutek obu wojen światowych bardzo podniszczona Krzywca z dawnej zabudowy zachowała jedynie kilka domów . We wsi istnieje dwór zbudowany w 1928 roku z wykorzystaniem murów pozostałych ze znacznie starszego dworu zniszczonego na początku I wojny światowej. W obecnym dworze znajduje się ośrodek zdrowia. Z pozostałych zachowanych dóbr istnieją relikty obwałowań zwane „Basztą”, stajnia dworska, park oraz aleja grobowa mająca ponad sto lat¹.

Krywca skupiała w sobie trzy wyznania takie jak chrześcijaństwo, judaizm oraz prawosławie, a następnie grakokatolicyzm.

Kościół rzymskokatolicki istnieje i funkcjonuje w Krzywcy po dziś dzień jako parafia „Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Krzywcy” w archidiecezji przemyskiej w dekanacie Dubieckim. Erygowana została w 1398 roku. Pierwszy kościół parafialny umiejscowiony najprawdopodobniej w osadzie Błodzice [tak prawdopodobnie nazywano Krzywczę wieś] był obiektem drewnianym i nie istniał długo. Kiedy Błodzice zostały zalane i osadę przeniesiono na wyższe oraz suchsze miejsce wybudowano drugi drewniany kościół lecz ten również długo nie służył wyznawcom ponieważ podczas najazdu Tatarów w 1624 roku został spalony. Marcin Krasicki który w tych latach był właścicielem Krzywcy opłacił koszty wzniesienia kościoła murowanego, który już w 1630 roku został ukończony. Kościół ten podczas wizytacji z dnia 27 sierpnia 1722 roku nie został poświęcony ani konsekrowany jedynie został pobłogosławiony, ponieważ już wtedy był ruiną. Z roku na rok stan świątyni się pogarszał dopiero w 1740 roku kiedy to proboszczem został Konstanty Żurawski rozpoczęły się prace remontowe po których kościół w końcu został poświęcony w 1760 roku. Następnie w roku 1969 do kościoła dobudowany został przedsionek.

Parafialny chór założony przed wojną przez siostrę Martę Burówną pierwotnie był dwugłosowy później trzygłosowy. Repertuar przygotowany dla chóru składał się z pieśni Jana Żukowskiego, Stanisława Żukowskiego i księdza Polita. W roku 1952 również zgłosili się do siostry panowie gdyż ich dyrygent wyjechał do Przemyśla i tak powstał czterogłosowy chór mieszany. Za rządów Władysława Gomułki chór miał przyzwolenie aby występować po za kościołem. Niestety w roku 1959 siostra Marta przeszła na emeryturę i od tego czasu chór przestał funkcjonować, aż do 1970 roku kiedy to do Krzywcy przybyła organistka siostra Maria Kowalczyk. Ona bardzo zaangażowała się w wyćwiczenie zespołu składającego się z osób dorosłych oraz chór dziecięcy. W okresie jesiennym w Nienadowej Górnej chór wystąpił na pokazie mszy świętej i w ten sposób został zapamiętany i w późniejszym czasie koncertował między

¹ Dane ze stroną internetową: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Krywca>

innymi w Dubiecku. W 1971 roku siostra Maria opuściła parafię Krzywiecką i odjechała na inną placówkę. Zastąpiła ją siostra Bronisława Filrej a po niej chór prowadziła siostra Zofia Adamczyk która głównie bazowała na pieśniach już wcześniej wyćwiczonych. Wkrótce również siostra Zofia opuściła Krzywczę i tak chór w 1979 roku wystąpił po raz ostatni².

W Krzywczy Gmina żydowska powstał około 1777 roku, ponieważ na terenie parafii Krzywieckiej w 1741 roku zamieszkiwało około 400 Żydów. W 1870 roku do gminy przynależna była synagoga, gmina posiadała również cmentarz żydowski oraz szkołę religijną. W 1900 roku w gminie było 935 wyznawców judaizmu. Do czasów dzisiejszych nie zachowała się synagoga, ale zachował się dom rabina Uriego, który sprawował posługę do roku 1939, dom ten obecnie użytkowany jest jako budynek publiczny, w którym mieści się apteka. W czasach okupacji większość Żydów zamieszkujących tamte tereny została wywieziona do getta w Przemyślu³.

Początki prawosławia w Krzywczy do końca nie są znane jednak faktem jest że już w roku 1628 istniała drewniana cerkiew wolna od podatku. W wieku XVII otrzymała, z fundacji Marcina z Siecina Krasickiego, doposażenie. Prawo erekcji cerkwi z 12 marca 1652 roku określa nadania oraz korzyści dla parafii prawosławnej, dokument ten wspomina również, że po śmierci popa Andrzeja nowym popem zostać ma Jan. Z roku 1805 pochodzi specyfikacja praw i realności dotyczących cerkwi krzywieckiej pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. W latach 1945 - 1947 znacznie zmniejszyła się liczba mieszkańców i co za tym idzie parafian. Przyczyną tego było wysiedlanie ludności ukraińskiej na Ukrainę Radziecką oraz ziemie odzyskane.

Na miejscowym cmentarzu zobaczyć można nagrobek ks. Jana Borusiewicza, który był proboszczem parafii greckokatolickiej⁴.

3.2 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Krzywczy - opis obiektu

Data powstania: 1906 - 1911r.

Przynależność administracyjna:

województwo: podkarpackie

powiat: Przemyśl

gmina: Krzywcza

miejsowość: Krzywcza

² Dane ze stroną internetową: <http://www.krzywcza.eu/organizacje-katolickie-w-krzywczy.html>

³ Dane ze stroną internetową: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Krzywcz>

⁴ Dane ze stroną internetową: <http://www.krzywcza.eu/parafiagreko.html>

Właściciel:

Urząd Gminy

Użytkownik:

nieużytkowana

Funkcje:

pierwotna: kultowa

obecna: nieużytkowana

Rejestr zabytków

Nr. A-886

Prace budowlane i konserwatorskie:

W roku 1911 oddano cerkiew do użytku

Historia obiektu:

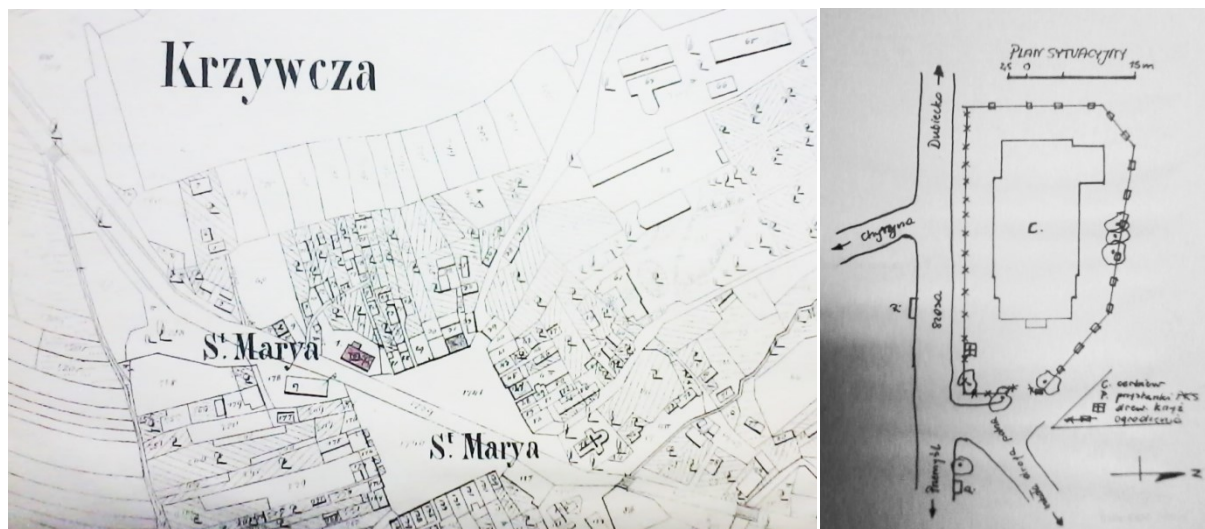
Cerkiew wzniesiona została z kamienia i cegły w latach 1906 – 1911. Wedle rozporządzeń kurii, krzywiecka parafia przejęła cerkiew 14 stycznia 1948 roku i do roku 1962 używała ją, ale bardzo rzadko wręcz w wyjątkowych sytuacjach, aż w końcu utraciła cerkiew na rzecz państwowej administracji. Pięć lat po odebraniu cerkwi proboszcz Stanisław Lorenc zgłosił, iż obiekt używany jest jako magazyn przedmiotów liturgicznych, pochodzących z pobliskich zniszczonych cerkwi. Zgłosił że jest ona w dobrym lecz zaniedbałym stanie, natomiast przydatność jej określił jako doraźną. Formalna sytuacja obiektu do dnia dzisiejszego nie jest uregulowana. W roku 1985 Urząd Gminy obiecał proboszczowi pokrycia kosztów, związanych z remontem cerkwi, z pieniędzy kasy państwowej, lecz obietnica ta nigdy nie została spełniona. Z listu napisanego 19 lutego 1987 roku przez ks. Lorenca wynika że władze nie przekazały budynku na użytek parafii. Wynika również, że kiedy parafia otrzyma cerkiew na swój użytek proboszcz dołoży wszelkich starań aby urządzić w niej punkt katechetyczny i w ten sposób zachęci mieszkańców do zaangażowania się w remont obiektu, jednakże nigdy nie doszło do spełnienia tego założenia. Obecnie obiekt niszczeje i nie jest w żaden sposób użytkowany.⁵

Sytuacja:

Cerkiew wzniesiona została po północnej stronie głównej drogi Przemyśl - Dubiecko.

⁵ A. Nałęcz, *Cerkwie greckokatolickie w Diecezji Przemyskiej po roku 1945*, Przemyśl 1988, s. 121-122.

Działka pod obiektem od wschodu i południa ogrodzona jest drucianą siatką natomiast od strony północnej i zachodniej ogrodzona jest otynkowanym murem z łamanego kamienia. Niegdyś na południowy - wschód od portalu znajdował się drewniany krzyż na którym widniała data 1838 r. (850 lat chrztu Rusi). Przy kamiennym murze rosną stare drzewa lipowe.

Ilustracja 32 i 33: Materiały archiwalne, wykonał mgr A. Błotko, 1978r.

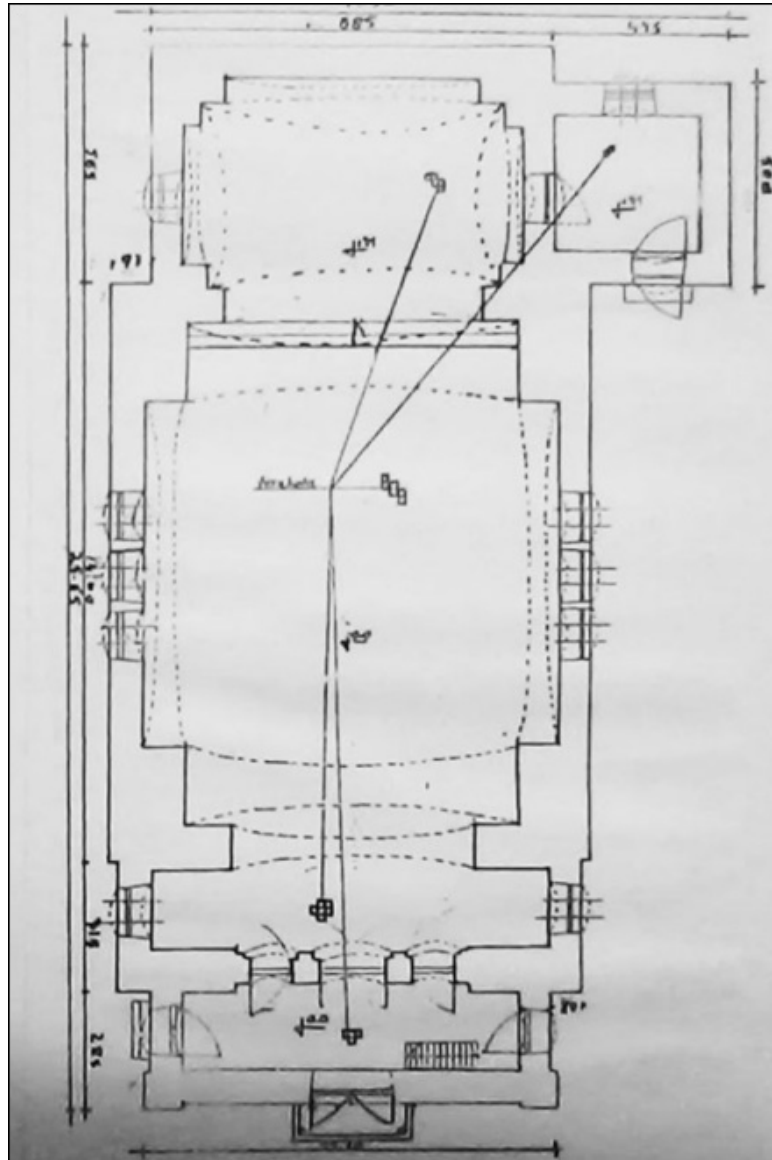
Rzut:

Cerkiew wzniesiona została na planie prostokąta, jest trójdzielna jedno nawowa. Obiekt składa się z przedsionka, głównej sali, prezbiterium oraz zakrystii znajdującej się przy północnej ścianie świątyni.

Kubatura obiektu: $3.691,80\text{m}^3$

Powierzchnia zabudowy: $321,40\text{m}^2$

Powierzchnia użytkowa: $217,50\text{m}^2$

Ilustracja 34: Materiały archiwalne, wykonał mgr A. Błotko, 1978r.

Elewacja wschodnia:

Po obu bokach ściany wschodniej znajdują się dwa narożne pseudo pilastry zakończone trapezoidalnymi cokołami, cokoły te zdobione są motywami czterolistnej rozety. Na środku elewacji znajduje się wysunięty ku przodowi prostokątny portal zwieńczony podkowiastym łukiem, w jego centralnej części znajduje się rozeta z profilowaną płyciną, portal wsparty jest na dwóch masywnych kolumnach. Szczyt wschodniej ściany jest w formie, podzielonego dwoma pilastrami, trójliścia zdobionego fryzem arkadkowym oraz ornamentami geometrycznymi. Cała elewacja zwieńczona jest profilowanym gzymsem.

Elewacja południowa:

Środkowa część ściany wysunięta jest do przodu, w jej centrum znajduje się triforium którego środkowe okno jest wyższe od bocznych. Pod triforium znajduje się parapet wsparty na konsolach natomiast nad oknem widnieje gzyms profilowany w kształt pełnego łuku. Po bokach znajdują się pilastry, które zdobione są fryzem arkadowym oraz motywem zgeometryzowanego krzyża. Szczyt elewacji jest trójlistny, analogiczny do szczytu elewacji wschodniej. Wschodnia jak i zachodnia część ściany cofnięta jest względem części środkowej, we wschodniej znajduje się otwór wejściowy zwieńczony łukiem pełnym, natomiast w zachodniej otwór okienny nad którym widnieje geometryczny ornament. Cała elewacja zwieńczona jest profilowanym gzymsem.

Elewacja północna:

Właściwie jest analogiczna do elewacji południowej różni się jedynie dobudowaną prostokątną zakrystią. Zakrystia posiada otwór wejściowy od wschodu oraz otwór okienny od zachodu, przez jej środek biegnie gzyms kordonowy natomiast w górnej części fryz arkadowy geometryczny, zwieńczona jest gzymsem profilowanym.

Elewacja zachodnia:

Ściana zdobiona jest ornamentem w formie zgeometryzowanego krzyża, nie posiada okien, zakończona jest jak pozostałe profilowanym gzymsem.

Dach:

Dach konstrukcji krokwiowej pokryty jest blachą żelazną. Nad przedsionkiem, babińcem oraz prezbiterium dach jest niski dwuspadowy natomiast nad zakrystią trójspadowy.

Kopuła:

Nawa główna cerkwi zwieńczona jest kopułą osadzoną na tamburze, który z zewnątrz jest ośmioboczną bryłą natomiast wewnątrz jest okrągły, posiada osiem otworów okiennych. Bęben wsparty jest na czterech masywnych przyściennych filarach połączonych ze sobą łukami pełnymi oraz na trampach. Wewnątrz bębna nieco poniżej otworów okiennych umieszczono galerię wspartą na metalowych teownikach podpartych konsolami. Galeria zabezpieczona jest metalową balustradą. Kopuła na zewnątrz podwyższona jest o ośmioboczną ażurową latarnię zwieńczoną metalowym krzyżem.

Układ wnętrza:

Wejście do cerkwi przez portal prowadzący do prostokątnego przedsionka nad którym zawieszony jest chór, troje drzwi otwierają przejście z przedsionka do prostokątnego babińca a następnie do kwadratowej nawy, na dalszym planie znajduje się prostokątne sanktuarium, którego sklepienie ma kolor błękitny i ozdobione jest gwiazdami. W prezbiterium po prawej stronie znajdują się drzwi prowadzące do zakrystii. Z wyposażenia cerkwi przetrwały jedynie fragmenty konstrukcji nigdy nie dokończonego ikonostasu, zdewastowany konfesjonał, ambona, kilka ławek oraz kamienna chrzcielnica mająca formę kielicha.

Posadzka:

W całej cerkwi położona jest terakota jedynie na chórze podłoga jest drewniana.

Chór:

Osadzony jest na dwóch wolnostojących filarach oraz dwóch przyściennych. Balustrada pełna, scalająca się z układem arkad, środkowa jej część jest wypukła zdobiona motywem harfy z krzyżem oraz zgeometryzowanych nut.

Drzwi:

-
- Portal czyli dwuskrzydłowe drzwi wejściowe wykonane są z drewna,
 - boczne drzwi prowadzące do przedsionka są płycinowe, jednoskrzydłowe wykonane z drewna, posiadają półkoliste nadświetle,
 - dwuskrzydłowe jak również jednoskrzydłowe drzwi prowadzące z przedsionka do babińca wykonane są z drewna w niektórych miejscach przeszklone posiadają półkoliste nadświetle oraz zawiasy biegunowe,
 - drzwi z prezbiterium do przedsionka nie zachowały się,
 - z przedsionka na zewnątrz cerkwi prowadzą drzwi spągowe z listwą czołową oraz półkolistym nadświetlem. Od zewnętrznej strony obite były aluminiową blachą.

Okna:

Okna trójdzielne wielopoziomowe wykonane z drewna, krosnowe stałe z wmurowanymi futrynami. Okno w zakrystii dodatkowo posiadało metalową kratę⁶.

⁶ AWUOZP, *Cerkiew greckokatolicka p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny*, dokumentację opracowała mgr Violetta Błotko, 1978r.

Zdjęcia obiektu:

Ilustracja 35,36 i 37: <http://cerkwie.podkarpacia.info/Krzywca/index.html>

Ilustracja 38 i 39: zdjęcia autorstwa S. Bogusz, 2013r.

Ilustracja 40,41,42,43,44 i 45: zdjęcia autorstwa S. Bogusz, 2013r.

3.3 Opis projektu

Inspiracja:

Główną inspiracją do powstania projektu była opuszczona, nieużytkowana i z roku na rok popadająca w coraz większą ruinę murowana greckokatolicka cerkiew. Obiekt stopniowo ulegał degradacji przyczyniły się do tego zarówno warunki atmosferyczne jak i działania człowieka. Ze względu na brak szyb w oknach, zniszczony zarzewiały dach jak również ubytki w tynku do świątyni dostaje się deszcz a w czasie zimy śnieg. Wnętrze świątyni zostało zdewastowane przez wandalów przykładem na to są np. popisane farbą ściany jak również powyjmowana część terakoty w prezbiterium. Również działka na której wzniesiona jest cerkiew nie jest w najlepszym stanie, ogrodzenie z siatki ledwo się trzyma, a znaczna część muru praktycznie nie istnieje. Mimo tych wszystkich zniszczeń świątynia nadal jest przepięknym obiektem architektonicznym. Cerkiew wpisana jest w rejestr zabytków a mimo to nie są w niej przeprowadzane żadne remonty ani działania konserwatorskie, obecnie jej okna zabite są blachami a drzwi zamknięte na kłódkę, więc zwykły człowiek nie ma możliwości wejścia do środka, również ten fakt nakłonił mnie do zajęcia się właśnie tą świątynią ponieważ chciałabym aby w jej wnętrzu znów „zagościło” światło dzienne i aby zwykli ludzie mieli szansę zobaczyć oraz podziwiać jej niezwykłą architekturę.

Pomysł aby świątynią adaptować na przestrzeń muzyczną zrodził się z faktu iż niegdyś w Krzywcu funkcjonował chór o którym wspomniałam już wcześniej. Był to chór parafii chrześcijańskiej natomiast ja chciałam stworzyć przestrzeń muzyki sakralnej wielu kultur, głównie dla trzech istniejących niegdyś w miejscowości Krzywca. Obiekt mógłby być również do dyspozycji ludzi w niektóre dni jako przestrzeń muzealno - wystawniczą.

Założenia projektowe:

Najważniejszym założeniem projektu było odnowienie i nadanie cerkwi „nowego życia” ale w taki sposób aby nie ingerować za bardzo w jej zabytkową architekturę. Moje działania obejmują przede wszystkim naprawę dachu, likwidację ubytków tynku, zrekonstruowanie brakujących ornamentów na elewacjach, odnowienie i wstawienie szyb w oknach, odrestaurowanie drzwi, poprowadzenie instalacji elektrycznej,

rekonstrukcje muru będącego ogrodzeniem działki. Również zajęłam się zaprojektowaniem odpowiedniego oświetlenia oraz nagłośnienia niezbędnego podczas prób i koncertów. W zakrystii wyznaczyłam miejsce na aneks kuchenny, natomiast prezbiterium służyć ma jako scena w czasie trwania koncertów, zajęłam się również zaadaptowaniem działki która otacza cerkiew, zaprojektowałam na niej drewniany budynek gospodarczy w którym znajduje się toaleta oraz magazyn. Budynek ten komponuje się z cerkwią, jego forma przypomina formę zakrystii. Wyznaczone została ścieżka komunikacji oraz miejsce parkingowe.
